

Kertész Imre bibliográfia, 1975–2016

„A tehetség olyasmi, amit nem lehet megmagyarázni” – írta Heller Ágnes Kertész Imre halálára a Magyar Narancs¹ hasábjain megjelent nekrológiájában. Az író a kezdetben visszhang nélkül maradt *Sorstalanság* című regénye helyezte reflektorfénybe még a Nobel-díj elnyerését megelőzően, a díj pedig „irodalmi királylyá koronázza”² őt. Írói pályafutása azonban jóval korábbra tehető (első regénye megjelenésekor 46 éves volt), az 1955-től született jegyzetei, írásai a *Sorstalanság* alapanyagának tekinthetők, magán a regényen pedig 13 éven át dolgozott. E mű tökéletessége ellenére sem tekinthető Kertész Imre egykönnyes szerzőnek, például a *Kaddis a meg nem született gyermekért*, *Az angol lobogó*, a *Gályanapló* az irodalomtudósok és a széles közönség elismerését egyaránt kiérdemelte.

Kertész Imre irodalomban betöltött szerepe kihívás elé állítja a szakembereket: a gazdag életmű precíz feltárása egyúttal alapja lehet a nyomtatásban idáig meg nem jelent művek széles körben való megismertetésének, publikálásának. Műveinek számbavétele még az író életében elkezdődött: Hafner Zoltán korábbi bibliográfiája³ 2009-ben jelent meg a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadásában. A kötet bevezető szövegében olvasható, hogy az összeállító „...teljességre törekvően regisztrálja Kertész Imre 1975 és 2009 között nyomtatásban megjelent műveit, az eközben született magyar nyelvű szakirodalmat, és kiegészül a kötetben megjelent fordítások, valamint a szépirodalmi munkák színpadi és filmadaptációinak adataival.” Egy irodalomjegyzék sosem tekinthető befejezettnek, részben azért, mert a lezárásként megjelölt dátumot követően is jelennek meg a szerzőtől további írások, utánközlések, születnek újabb elemzések, színházi bemutatók, másrészt a kutatómunka folytatásával újabb és újabb adatok láthatnak napvilágot. Ezért is fontos esemény a Kertész-bibliográfia időhatárokkal bővített kiadása (a lezárás éve 2016.). Ennek ellenére a frissen megjelent kötet mindössze 592 tételt tartalmaz, míg a 2009-ben publikált bibliográfia 1290 tételből áll, ami kiegészül a füg-

gelékben, tételszám nélkül regisztrált, idegen nyelven megjelent kötetek, esszévalogatások, színpadi- és filmadaptációk felsorolásával. Ezek további, hozzávetőleg kétszáz tétellel növelik a tartalmát. A számbeli eltérés magyarázata a 2020-ban megjelent kiadvány bevezető szövegében olvasható: „Jelen kötetünk az életműre koncentrálna, de természetesen a róla szóló szakirodalmi gyűjtés is folyamatos: az eddig összegyűlt mintegy ezerötyszáz tételt számláló dokumentáció megtekinthető a Kertész Imre Intézet Digitális Tudástárában, a kerteszeintezet.hu címen.”²⁴

A 2009-es kiadás három fő fejezetre tagolódik, míg a 2020-ban megjelent bibliográfiában az összeállító nyolc tematikus részben sorolja fel az anyagot. Elsőként az író kötetben megjelent művei szerepelnek időrendi elrendezésben (az első kiadásokat tipográfiai kiemeléssel teszi áttekinthetőbbé), a másodikban az antológiákban, periodikumokban publikált írásokat veszi számba, szintén évek szerinti csoportosításban. A műfordításai a harmadik fejezetben tekinthetők át a megjelenési dátum sorrendjében, de itt – az első rész szerkesztési elveivel ellentétben – a többedik kiadások egy tétel alatt szerepelnek. Az annotációban arról is tájékozódhat az érdeklődő, hogy született-e színházi előadás az adott műből, illetve ha a színházi előadás alapjául szolgáló mű nem jelent meg nyomtatásban, akkor a gépirat közgyűjteményben található lelőhelyét is megadja. Kertész Imre nyilatkozatai és a vele készített interjúk a negyedik részben tanulmányozhatók. A megjelenési idő szerint történő elrendezés arról is képet ad, hogy miként növekedett meg a nemzetközi elismeréssel párhuzamosan a hazai érdeklődés. Az író „...hatvanéves koráig (1989-ig) mindössze három rövidebb interjúról tudunk, az ezt követő évtizedben (részben a nemzetközi sikerek hatására) már három tucat beszélgetés jelent meg nyomtatott formában, s aztán a Nobel-díj elnyerését követően több mint nyolcvan.”²⁵ A tételek közül azok, amelyek címe nem fejezi ki pontosan a beszélgetés tárgyát, rövid témamegjelölést is tartalmaznak (pl. Inotai Edit a *Népszabadság* 2004. november 17-ei számában *Könyvemben a vesztesek oldalán maradok* címmel megjelent interjúja a bajor állam nemzetközi Corine-díja alkalmából készült). Ha rádiófelvétel is született egy-egy beszélgetésről, akkor annak pontos adatai szintén megtalálhatók: Váradai Júlia 2002-ben *Bizarr „kínáltság”* címmel készített interjút Kertész Imrével, ami az Új Könyvpiac hasábjain jelent meg, majd később, 2005-ben az 50 beszélgetést tartalmazó *A szabadság foka* (Budapest, Noran Kiadó, 2005.) című kötetébe is beválogatta. Ez a tétel (297.) arról is tájékoztat, hogy a beszélgetés a Gondolat-jel 2004. május 9-ei adásában elhangzott (a Kossuth Rádió megjelölés nem szerepel az annotációban). Külön csoportot alkotnak az író hangkazettán, CD-n, CD-ROM-on, illetve hangoskönyvként megjelent művei – ez a rész mindössze hét tételt tartalmaz. A *Jegyzőkönyv* (326. tétel) című elbeszélés magának a szerzőnek az előadásában hallgatható meg (Esterházy Péter *Élet és Irodalom* című írásával közösen, ez utóbbi E. P. előadásában) az 1994-ben megjelent hangkazettán. (Megjegyzendő, hogy a címmutató megfelelő részében nem található utalás erre a tételre.) A *Levelek* című hatodik fejezet további

két alfejezetre tagolódik: a kötetben, valamint a periodikumokban, gyűjteményes kiadványokban megjelent művekre. Az első alfejezetben mindössze egyetlen cím szerepel (333. tétel), a 2010-ben megjelent *Haldimann-levelek* – ez a tétel a bibliográfia első részében, Kertész Imre kötetben megjelent művei között is helyet kapott (39. tétel). A 333. tételben utalás található a következő, *Idegen nyelven megjelent kötetek* 554. tételére, a német nyelvű kiadás bibliográfiai adataira: érdekesség, hogy a könyv első kiadása németül, 2009-ben jelent meg. A második alfejezetben tizenkét művet regisztrál, azonban ezeknek egy része szintén szerepel már a bibliográfia valamelyik korábbi részében. Példaként említhető az író 1994-ben az *Élet és Irodalomban* közzétett nyílt levele (334. tétel), melyben a szerkesztőség körkérésére reflektálva Kertész Imre is közli, hogy letiltotta műveinek sugárzását a Magyar Televízióban és Rádióban. Ez az adat az *Interjúk, nyilatkozatok* részben is megtalálható (214. tétel), bár az annotáció a hatodik részben bővebb. Nehezen értelmezhető, hogy a 2000 című folyóiratban (2009. 5–6. sz., 7–8. sz.) publikált *Haldimann-levelek* első és második része a fent említett példa analógiájára miért nem kapott helyet a *Periodikumokban, antológiákban megjelent írások* között. A kérdés kapcsán megfontolandó, hogy mind a kutatók, mind a Kertész-életművel ismerkedők szempontjából nem volna-e egyértelműbb, ha a fejezet tételei nem külön csoportban kiemelve, hanem a korábbi, megfelelő fejezetekben kapnának helyet. Ezzel a feleslegesnek tűnő ismétlések elkerülhetők lennének, a kötet végén található mutató segítségével pedig az egyes műfajok (regények, naplójegyzetek, elbeszélések, esszék, levelek stb.) is könnyedén visszakereshetők. Az *Idegen nyelven megjelent kötetek* felsorolásának fő rendezési elve a magyarul megjelent könyvek kiadási éve. Ennek megfelelően a nyolcadik fejezetben elsőként szereplő tétel az 1975-ben megjelent *Sorstalanság*. A regényt a világ szinte minden táján kiadták, olvasható például svéd, német, angol, dán, héber, spanyol, francia, olasz, szlovák, török, lengyel, norvég, holland, szerb, cseh, bolgár, japán, katalán, portugál, kínai, lovári, arab és izlandi nyelven is. Fordításainak számbavétele (összesen 43 tétel) a megjelenés éve szerint történik, ha azonos éven belül több nyelven is kiadták, akkor a fordított nyelv alfabetikus rendjét követi. Az utánnnyomások teljes körű regisztrálása helyett csak a nagyobb időeltéréssel, illetve a megváltozott kiadói adatokkal megjelent kiadványok felsorolása található meg, ezek az első kiadással együtt, azonos tételszám alatt szerepelnek. Az idegen nyelven megjelent esszé-válogatások külön csoportot alkotnak a fejezeten belül, melynek rendezési elve a külföldi megjelenés időpontja: elsőként *A gondolatnyi csend...* 1999-ben, német nyelven publikált kötetének adatai találhatóak (első kiadása magyarul 1998-ban jelent meg), a záró tétel *A Holocaust mint kultúra* francia kiadása 2009-ből (a magyarországi megjelenés dátuma 1993). A bibliográfia lezárásaként Kertész Imre műveinek hazai és külföldi színpadi és filmadaptációi tanulmányozhatók, a közreműködők (pl. előadók, szereplők, rendezők, dramaturgok, operatőrök, zeneszerzők), valamint a bemutató időpontjának és színhelyének megnevezésével. Talán

kevésbé ismert, hogy Kornis Mihály 1991-ben a Katona József Színház Kamara színpadán előadta Kertész Imre *Jegyzőkönyv* című dokumentumnovelláját Zsám-béki Gábor rendezésében, vagy hogy Koltai Lajos első filmrendezése 2005-ben épp *a Sorstalanság* volt, melynek főbb szerepeit többek között Benedek Miklós, Schell Judit, Haumann Péter, Zsótér Sándor és Ladányi Andrea játszotta.

A bibliográfia használatát nagyban segítik a különböző mutatók: a névmutatót áttekintve szembeűnő, hogy kik azok az írók, kritikusok, rendezők stb., akik rendszeresen foglalkoztak az életművel: például Hafner Zoltán Kertész Imre műveinek szerkesztőjeként, válogatójaként, az íróval készített beszélgetés riportereként, nyilatkozatának lejegyzőjeként is jelen van. Azok a közreműködők viszont már nem kerültek be a névmutatóba, akik olyan tételekben szerepelnek, melyeket a kötet lezárását követően, az alcímben jelölt időhatáron kívül regisztrált. Példa erre az 592. tétel után közölt, *Kaddis a meg nem született gyermekéért* 2019 áprilisi Vígszínházbéli bemutatója: sem a rendező, Vörös Róbert, sem az előadó, Lukács Sándor neve nem található meg a névsorban. A címmutató egy sajátos rendezési elvet követ, nem egyszerű betűrendben sorolja fel a bibliográfiában szereplő műveket, hanem műfaji tagolást alkalmaz és ezen belül érvényesül a betűrendi elrendezés (az általánosan megszokottól eltérő, hogy a betűrendezésénél az összeállító a határozott névelőket is figyelembe veszi), ezért egy-egy cím visszakeresése meglehetősen nehézkes. A mutató felépítésében következetlenségek is találhatók: a *Naplójegyzetek, levelek* alá besorolt írások között nem szerepel a 60 éves Esterházy Péter köszöntésére írt, az Élet és Irodalomban megjelent *Vendégkönyv*, holott a bibliográfia fő részében a *Levelek* fejezetben kapott helyet (340. tétel). Fontos megjegyezni, hogy az írás az ÉS szerkesztőségének felkérésére született, amely „Nem egy egész, mert minden mondatot más írt, és mégis egy darab, mert valamennyinek van tárgya (alánya, állítmánya). Az hogy Esterházy Péter hatvanéves. Az ÉS felkérésére hatvan kortárs író köszönti.”⁶ További pontatlanság, hogy a mutató nem tartalmazza például az *Idegen nyelven megjelent kötetek* 576. tételében feltüntetett művek közül a *Világpolgár és zarándok* (itt tévesen *A világpolgár és zarándok* formában szerepel) címet, ugyanakkor *A pad* helyet kapott a mutató tételei között. A címmutató jelenleg két funkciót hivatott betölteni, de maradéktalanul egyiknek sem felel meg: növelné a használhatóságot, ha készülne külön a műfajok és külön a címek visszakeresését biztosító mutató.

A korábbi, 2009-ben megjelent bibliográfia hiányossága, hogy nem tudhatjuk pontosan, hogy állt össze az elemzett kötetek listája, milyen módszeres kutatómunka előzte meg kiválasztásukat. A friss kiadás függelékében található jegyzék összeállításának módja szintén rejtve marad a használó előtt. A kutatómunka folytatásához nem csak ez az információ lenne fontos, hanem az is, hogy melyek azok az időszaki kiadványok (cím és évfolyam megjelölésével), melyek szisztematikus átnézése az anyaggyűjtés folyamán megtörtént. Kertész Imre műveinek a bevezetőben jelzett teljességre törekvő összegyűjtése mindenképpen e mód-

szer alkalmazását kívánná meg. Inkább csak gyanítható, hogy a bibliográfiában forrásként megjelölt irodalmi folyóiratokban (pl. *Élet és Irodalom*, *Kortárs*, *Holmi*, *Jelenkor*, 2000, *Magyar Lettre Internationale*, *Kritika*, *Híd*), napilapokban (pl. *Magyar Hírlap*, *Népszabadság*, *Romániai Magyar Szó*, *Magyar Nemzet*, *Kurír*, *Népszava*, *Pesti Ríport*, *Fejér Megyei Hírlap*, *Kisalföld*, *Délmagyarország*), kereskedelmi kiadványokban (pl. *Új Könyvpiac*, *Könyvhét*) és egyéb profilú időszaki kiadványokban (pl. *Muzsika*, *Filmvilág*, *HVG*, *168 Óra*) publikált írások adatai részben az egyéni kutatómunka eredményei, részben a korábbi bibliográfiai összeállításokból átvett tételek, illetve az író és felesége gyűjtéséből származnak, és nem jelentik a folyóiratok, újságok 1975 és 2016 között megjelent számainak teljes körű átnézését.

A bibliográfia összesíti, felméri „...az írói pálya természetét, ugyanakkor kiindulópontul is szolgál a további kutatási irányok megjelöléséhez.”⁷⁷ Hafner Zoltán összeállítása mindezek mellett arra is inspirál, hogy Kertész Imre művei újból és újból az érdeklődés homlokterébe kerüljenek, alkalmat adva új összefüggések felfedezésére, olyan gondolatok megfogalmazására, amelyek visszaköszönnek egy-egy értő elemzésben, mondatban. Heller Ágnes írja a már idézett nekrológjában: „Depresszió és hedonizmus – így írja le Kertész a lelkiállapotát, akkor is, mikor elbeszéli az L alakú folyosón hirtelen rátörő misztikus élményt. Nincs sem Gondviselés, sem Szükségyszerűség. De megmarad a gyerekkori slágerszöveg: ‘Toledóban kétszer kettő négy, Toledóban kell hogy boldog légy’. De hol van az a Toledo? Mindenütt vagy sehol? Köves Gyuri utóvégre beszélt a boldogságról Auschwitzban.”⁷⁸

Jegyzetek

1. Heller Ágnes: „*A tehetség olyasmí, amit nem lehet megmagyarázni*”. = *Magyar Narancs*, 28. évf. 2016. ápr. 7. 14. sz. 42–43. p. <https://magyarnarancs.hu/nekrolog/kertes-z-imre-halalara-98873> (2020.09.05.)
2. Heller Ágnes: *i. m.*
3. Székelyné Török Tünde: *Kertész Imre bibliográfia*. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 19. évf. 2010. 12. sz. 56–60. p.
4. Hafner Zoltán: *Kertész Imre művei. Bibliográfia, 1975–2016*. [Budapest], Kertész Imre Int., Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, 2020. 10. p.
5. Hafner Zoltán: *i. m.* 8. p.
6. *Vendégszöveg*. = *Élet és Irodalom*, 54. évf. 2010. ápr. 9. 14. sz. 15. p. <https://www.es.hu/cikk/2010-04-11//vendegszoveg.html> (2020.09.05.)
7. Hafner Zoltán: *i. m.* 10. p.
8. Heller Ágnes: *i. m.*